

МУЗЕЈ РУДНИЧКО-ТАКОВСКОГ КРАЈА

www.muzejgm.org

II Ризнице цркава и манастира рудничко-таковског краја

II Ризнице цркава и манастира рудничко-таковског краја

Ана Ранковић, Ана Цицковић

Ана Ранковић, Ана Цицковић

**Ризнице цркава и манастира рудничко-таковског краја
II**

Ризнице црква и манастира рудничко-таковског краја

II

Издавач

Музеј рудничко-таковског краја

За издавача

Александар Марушић, директор

Аутори

Ана Ранковић

Ана Цицовић

Рецензенти

др Вук Даутовић

др Слободан Јаковљевић

Лектура и коректура

Мирјана Глишовић

Фотографије

Саша Савовић

Симо Марић

Срећко Лисица

Сарадници

Милан Чаворовић

Ивана Стевовић

Нада Ђорђевић

Саша Савовић

Графичко обликовање

Вељко Тројанчевић

Штампа: Codex Print, Горњи Милановац

Тираж: 500

Горњи Милановац, 2022.

ISBN 978-86-82877-99-8

Штампање ове публикације реализовано је уз финансијску подршку
Министарства културе и информисања Републике Србије

Ана Ранковић, Ана Цицковић

II Ризнице цркава и манастира рудничко-таковског краја

МУЗЕЈ РУДНИЧКО-ТАКОВСКОГ КРАЈА

Горњи Милановац, 2022.

Изложба **Ризнице цркава и манастира рудничко-таковског краја** са пратећом публикацијом у два тома као резултат истраживања, документовања и проучавања ризничких драгоцености цркава општине Горњи Милановац, реализована је уз благослов Његовог Преосвештенства Епископа жичког Г. Господина др Јустина и финансијску подршку Министарства културе и информисања Републике Србије.

Посебну захвалност на указаном поверењу, стрпљењу и помоћи приликом истраживања, дугујемо игуманији Ксенији и сестринству Манастира Враћевшнице, Архијерејском намеснику таковском протонамеснику Драгану Ђорему, старешини Цркве Свете Тројице у Горњем Милановцу Миодрагу Анђелићу, парохијским свештеницима Српске православне цркве: протонамеснику Слободану Алексићу, протојереју Ненаду Бајићу, јереју Ивану Босићу, јереју Владимиру Воштићу, јереју Милораду Вујовићу, протојереју-ставрофору Аранђелу Даниловићу, монаху Партенију (Дачићу), протојереју Владимиру Дуканцу, протојереју Томиславу Ђокићу, протојереју-ставрофору Далибору Милошевићу, јереју Александру Пејовићу, јереју Дејану Ракићу, протојереју Звонку Рацићу, јереју Војиславу Рисимовићу, ђакону Стефану Симићу, протонамеснику Обраду Стевановићу, јереју Чаславу Филиповићу, јереју Горану Цопалићу, протојереју Драгољубу Шишовићу, Манастиру Вујан, Народном музеју Чачак и Међуопштинском историјском архиву Чачак.

Рецензенту др Вуку Даутовићу искрено смо захвалне на несебичној и пријатељској подршци, стручној помоћи и конструктивним смерницама у откривању и упознавању ризничког блага нашег краја, као и рецензенту др Слободану Јаковљевићу, јереју и свештенику, на драгоценим тумачењима богословских питања.

Ана Ранковић и Ана Цицковић
Горњи Милановац, 2022.

Садржај

Вук Дауићовић

- 7 Методски приступи истраживању црквених ризница
и проучавању богослужбених предмета и утвари

Слободан Јаковљевић

- 21 Богослужбене књиге, црквене библиотеке и архиве:
методи проучавања и интерпретације књижних фондова

Ана Ранковић, Ана Цицковић

- 35 Прањани, Цркве Вазнесења Христовог
- 51 Савинац, Црква Светог Саве
- 93 Таково, Црква брвнара Светог Ђорђа
- 103 Шилопај, Црква Светог Николе
- 115 Манастир Враћевшница
- 173 Манастир Вујан
- 198 Литература

Методски приступи истраживању црквених ризница и проучавању богослужбених предмета и утвари

Други том књиге „Ризнице цркава и манастира рудничко-таковског краја” наставак је досадашњих теренских истраживања чије је примарно интересовање усмерено ка сачуваним богослужбеним предметима, црквеном текстилу, покретним иконама и богослужбеним књигама.¹ Овим је употпуњена сакрална топографија горњомилановачке општине којом су обухваћени преостали храмови Архијерејског намесништва таковског, Епархије жичке, Српске Православне цркве. Обрађене су цркве брвнаре Вазнесења Господњег у Прањанима и Светог Георгија у Такову. Истражени су покретни инвентари зидане Цркве Вазнесења Господњег у Прањанима, Цркве Светог Саве Српског на Савинцу, као и Цркве Светог Николаја Мирликијског у Шилопају. Поред парохиских храмова други том доноси и ризнице два значајна манастира, најпре Враћевшнице са манастирском црквом посвећеном Светом Великомученику Георгију и Вујна са манастирском црквом Светог Архангела Михаила.

Прикупљена грађа важно је сведочанство материјалне културе српске православне цркве претежно од касног 18. века до савременог доба. Током рада на монографији поставило се питање уједначеног приступа покретном црквеном инвентару и разноврсним предметима који су у црквама сачувани. Са жељом да што већи број српских цркава буде потпуно проучен предложићемо оквир за истраживање црквених ризница и проучавање богослужбених предмета и утвари према коме је уређен актуелни други том књиге. Критички обрађена и тачно публикована грађа, увек је примарни извор сваком будућем научном истраживању, као и заштити културних добара. У том смислу напор ауторки Ане Ранковић и Ане Цицковић није пуко бележење предмета које затичу у некој цркви већ састављање целине од разноврсних објеката намењених литургијском богослужењу у сваком појединачном храму, њихова научна обрада и класификација уз одговарајуће тумачење унутар каталожних јединица. Како би подржали будуће истраживачке напоре намера нам је да понудимо могући методски приступ који сматрамо најприкладнијим будући да су цркве места активног богослужења а предмети који се у њима налазе без обзира на степен артифицираности уживају статус светих. Истраживање сеоских цркава не представља по-

* др Вук Даутовић, научни сарадник, Одељење за историју уметности, Филозофски факултет, Универзитет у Београду. vukdau@gmail.com

¹ Ранковић, Цицковић 2021.

трагу за непознатим уметничким делима и артефактима, већ проучавање токова уметности и визуелне културе спрам литургијског живота и верских прилика. Резултати истраживања цркава рудничко-таковског краја доносе сазнања и о особеностима поштовања култова одређених светитеља, улози локалних традиција спрам верских пракси и обликовања сакралног простора, те токова друштвених и социјалних механизма ктиторije који утичу на обликовање визуелне културе.

Без примарног проучавања и адекватног квалитативног одређења предмета који подразумева и дескрипцију не може се прећи на анализу нити интерпретацију у дубљем смислу. Ово се нарочито односи на оне материјалне објекте који су забележени или публиковани по први пут. Богослужбени предмети, црквене одежде, књиге и иконе уз друге драгоцености сабирани су у црквама према различитим критеријумима, а ове збирке називане су ризничким било да су чуване у цркви, некој наменској просторији или приказиване у виду одређене тематске поставке. Литургијски предмети не губе статус светости престанком активне употребе, она се некада самим чувањем додатно акумулира. Погрешно је сагледавање разноврсних сакралних предмета као издвојених артефаката разврстаних према материјалу од кога су израђени или било ком сличном критеријуму. Богослужбени предмети у активним црквама и манастирима нису музејски експонати, док уколико су пренесени у музејске установе често нису исправно атрибуисани нити изложени. Култни предмети који припадају црквама и манастирима део су пре свега живе религијске традиције били они веома стари или нови, брижљиво уметнички обликовани или сасвим рустични. Управо посредничка улога коју имају, статус светости који им се не може укидати по потреби и богослужбена функција чине их сложеним предметима проучавања.

Истраживањима предмета богослужења унутар корпуса црквене уметности значајно утемељење и методски оквир дали су научници попут Лазара Мирковића, Радослава Грујића и Светозара Душанића који су једнако као образовани теолози и кроз науку историје уметности предметима приступали мултидисциплинарно.² Сматрамо важним да нагласимо шта под овим појмом научне интерпретације подразумевамо, то су пре свега познавање литургије и теологије, црквенословенског и других језика олтара, друштвене и црквене историје, помоћних историјских наука, затим метода историје уметности, иконографије, области наука етнологије и антропологије, уз познавање техничких поступака и одлика материјала од којих су одређени предмети израђивани. Оквири које су поставили сматрамо најприкладнијим проучавању и интерпретацији православне црквене уметности. Заслуга поменутих истраживача била је и формирање првих црквених музеја, који су у фокусу имали пре свега сакралну природу материјала који су излагали, интерпретирали и чували. Савремена истраживања, обогатила су постојеће приступе студијама визуелне културе, која су понудила поуздан оквир за повезивање различитих визуелних феномена унутар одређене сакралне целине тумачећи их као јединствену појаву која обликује збиљу верника у датом времену.³

Почетак истраживања сваког сакралног простора, поред могућих формалних дозвола надлежних институција, подразумева и Благослов, односно пристанак епархијског архијереја, те игумана одређене манастирске

² Вукашиновић 2007, 141–148; Радовановић 2009, 33–46; Кашић 1980, 47–71; Милеуснић 1990, 118–119; Цинцар–Костић 2008, 206–211.

³ Тимотијевић 1996, 121–147; Макуљевић 2006, 66–84, 230–237; Даутовић 2015, 458–555; Даутовић 2016, 187–206; Даутовић 2018, 219–248.

Детаљ дарохранилнице, црква у Шилопају, кат. бр. 5

обитељи. Успех било ког истраживачког подухвата у коначници ће зависити од односа међусобног поверења између оних који истражују и баштиника и чувара ових предмета. Истраживање црквених ризница и нарочито комплексних манастирских целина не подразумева насумично „тумарање”, већ систематично и споро посматрање које не омета сакралност места. Место чувања одређених предмета, попут ризнице, скривнице или библиотеке, не одређује хијерархију светости а предмети попут људи током свог „радног” века, могу мењати места на којима су настањени или похрањени. Научно бављење овим објектима односи се увек на период у коме су били у непосредној култној функцији, или након промене исте сходно новој улози коју су стекли, што се односи и на поправке или преправке одређених предмета богослужења. Поједина истраживања могу трајати годинама, а понекад и поред воље истраживача дешава се да не буду реализована до краја. Свим теренским истраживачима познат је феномен изненадног „искрсавања” предмета најчешће по окончаном истраживању. Ово не треба тумачити као професионални или лични неуспех, већ као ограничење које се некада не може превазићи и као прилику за будуће истраживаче који ће започето наставити. Уколико је целина јасно и прегледно дефинисана, сваки нови налаз имаће своје место, допуњавајући је.

Темељна припрема која подразумева познавање историјских околности у свим видовима, ствара контекстуални оквир као почетну методолошку конструкцију.⁴ Важни су не само датовање и периодизација одређеног православног храма, већ и познавање значајних етапа и промена у његовом трајању, окружења у коме настаје, његове социјалне и културне историје. Настанак архитектонске форме, радови на опремању црквеног ентеријера и уметничкој артикулацији претходе опремању цркве покретним предметима. Неретко се догађа да су из старијих храмова одређени предмети преношени у нове или млађе те су на тај начин настављали да трају у другим просторима. Тако покретни предмети често бивају једино сведочанство о несталим храмовима из којих су потекли попут бројних цркава брвнара које су замењене новим од чврстог материјала. Поред историјских прилика које утичу на настанак одређене цркве, за проучавање су значајни сви расположиви архивски и други извори, а нарочито уговори, тефтери и књиге инвентара, те други пописи којима је прецизно навођена црквена имовина и њена појединачна вредност. Упоредним читањем инвентара може се јасно сагледати шта је првобитни опсег одређене целине и како се ризница формирала, те у којој је мери девастирана или пак сачувана. Инвентари доносе сазнања и о променама у литургијској пракси што се може пратити кроз употребу одређених предмета или њихову замену стварајући слику о објектима којима црква располаже у 18. или 19. веку, што се свакако односи и на старија раздобља. Неретко ће се испоставити да је у сеоским црквама већина пописаних предмета и даље на лицу места. Приликом анализе садржаја инвентара мора се узети у обзир честа некомпетентност пописивача да процене вредност појединог предмета. Тако су најстарији предмети у инвентарима често имали најмању вредност. Из тих разлога меродавно је посматрати богослужбену намену и имати у виду материјал од кога су начињени попут сребра, пакфона, или легура метала. Ретки рачуни за одређене богослужбене предмете, доносе реалну вредност која се добија након поређења са ценама основних намирница попут јединице мере жита, пруживши могућност сагледавања њихове стварне вредности у датом времену. Пажњу треба усмерити на материјале од којих су предмети израђивани како би се могао створити прегледан утисак о целини и степену

⁴ Belting, 223–240; D'Alleva 2005, 46–87.

уметничке артикулације. Цркве и манастири које су поседовале велике збирке сребрине несумњиво уметнички обликоване могу се сматрати развијеним спрам изгледа и величајности богослужбног ритуала.⁵ Брижљиво ишчитавање расположивих инвентара, доноси сазнања о динамици принављања, механизмима ктиторije и истакнутим појединцима чије је деловање значајно за живот одређене цркве и заједнице око ње окупљене.⁶

Приступ проучавању богослужбених предмета одређен је њиховом литургијском улогом наглашеном различитим визуелним средствима и стратегијама које тумачи наука историје уметности и визуелне културе. Почетак богослужења у цркви био је у канонском смислу могућ тек након што је опремљена неопходним богослужбеним предметима, утварима, одеждама и књигама. Улога ових предмета и место унутар храма утврђени су канонским поретком, те редослед богослужбених предмета при интерпретацији неког ризничког фонда треба да прати сакралну топографију храма, односно њихов распоред од олтарског простора ка наосу.⁷

Олтар православне цркве у коме се традиционално чува фонд богослужбених предмета, праслика је Светиње над Светињама. Ризница није пуко место на коме се сабирају вредни објекти већ скровиште благодати у црквеном смислу, табуисано место коме приступају посвећени и где је похрањена обожена материја. Свако разматрање сакралних предмета треба започети од олтарског простора и његовог центра. Средиште олтара је Часна трпеза подигнута над моштима мученика на којима почива Црква, садржећи увек исти регистар предмета. Часни престо заодевен је текстилом (срачицом), преко које се покрива индителијом, крстообразном раскошном тканином која може бити додатно украшена везом. На покривену Часну трпезу поставља се престоно Јеванђеље великог формата, видљиво верницима током богослужења. Оно је симболичка слика Исуса Христа на престолу, те су корице ове свете књиге украшаване претежно сребрним оковима, постављаним на текстилом пресвучену дрвену подлогу. Све што је речено о богослужбеним књигама важи најпре за рукописана и штампана Јеванђеља, док су окови израђивани различитим уметничким техникама. Уколико су на пример обликовани од сребра на простору где је вршена контрола чистоће метала, попут Руске царевине или Аустријског царства, садржаће златарске жигове са подацима о мајстору и радионици, граду и времену настанка, те држави и контролорима који су утврдили чистоћу метала. Испод Јеванђеља, уколико је хоризонтално положено, покривен илитоном постављан је антиминос. На антиминосима израђиваним од текстила, представљене су свете слике, повезане са њиховом литургијском улогом, најчешће сцена Полагања тела Христовог у гроб. У антиминосе су према канонима цркве ушивене честице Светих моштију у воскомастици, те се нарочито обазриво треба односити приликом њихове обраде. Антиминоси су претежно графички отисци, најчешће бакрорези, а ређе су они старији цртани, те се приликом њиховог проучавања често ваља служити знањима везаним за уметност графике. Ови предмети такође садрже и бројне историјске податке везане за архијереје који су управљали епархијом или време освећења одређене цркве.⁸ Крст назван престони поставља се на Часну трпезу као оруђе страдања Христовог и искупљења људског рода. Престони крстови могу бити израђени на различите начине, најчешће садрже дрвено језгро, односно дрворезани

⁵ О читању и тумачењу инвентарних пописа види: Даутовић 2020, 331–342.

⁶ Лазих 2006, 611–659.

⁷ О сакралној топографији храма, значењу предмета у њему и употреби током богослужења види: Венијамин 2014; Хаџи Теофило 1895; Мирковић 1965.

⁸ Душанић 1947, 60–63.

Црква брвнара Светог Ђорђа у Такову

крст, на коме могу бити представе Распећа Христовог на првој и Крштења Христовог у Јордану на другој или могу садржати читаве дрворезане празничне циклусе у форми минијатура које следе исте иконографске моделе као зидно сликарство. Приликом анализе ових предмета једнаку пажњу треба посветити дрворезу, колико и металном окуву крста. Све сцене на првој и другој страни крста треба детаљно пописати и идентификовати, да би потом био посматран оков, који може садржати златарске пунце, ктиторске натписе и симболичну декорацију. У олтарском простору јављају се различите варијације крстова, од оних запрестоних те великих престоних крстова са стопом, крстова над дарохранилницом, воденичарских и ручних крстова намењених чинодејству током богослужења свештеника. Обавезна на Часној трпези је и дарохранилница намењена чувању пређеосвећених Дарова ради причешћа болесника у њиховим домовима. Артофориони различитих форми могли су бити израђени у облику цркве, сребрних кивота са приказаним евхаристијским темама или дрвених конструкција које садрже ковчег са фиоком над којим је крст са Распећем Христовим, приказима Пресвете Богородице и Светог Јована Богослова. Уколико су осликаване, дарохранилнице су неретко радили исти мајстори који су осликавали иконостас или зидове храма. Веома често су уз дарохранилнице постављане и посебне кутије зване дароноснице у којима су Часни дарови изношени изван цркве до домова верника ради причешћа. Треба напоменути да се у сеоским црквама често могу наћи само дароноснице које су имале двојаку функцију бивајући истодобно и дарохранилнице. Ови предмети обликовани су током 19. века у облику прочеља цркве, попут дароноснице из цркве Светог Саве Српског у Савинцу.⁹ У унутрашњости садрже минијатурни путир, ложицу, ампулу за вино, кутију за суву причест и убрус. Поред богослужбених предмета којима се симболички обликује Часна трпеза, на њој се налазе и различита светлила, попут кандила и разноврсних типова свећњака. Њихов број и облик имао је најпре симболичку а затим и практичну функцију. Непосредно иза Олтарске трпезе постављане су рипиде са крстом и свећама, које се употребљавају током литургијског ритуала. Уколико су израђиване од дрвета за њих важи исто што је речено за осликаване дарохранилнице на Олтарској трпези.

Наредна група богослужбених предмета просторно је смештена у проскомидији, посматрано од истока ка западу, десно од Часне трпезе. Овај је простор обликован углавном као зидна ниша. Литургијско служење започиње се у проскомидији приношењем бескрвне жртве Христове, увек истим предметима намењеним Евхаристији. То је најпре путир са ложицом за причешће, дискос са звездицом која се полаже преко предложења на дискосу и копље за вађење Светог агнеца. Од ове групе предмета пажња је највише у уметничком смислу посвећивана путирима – обликовани су претежно од сребра и позлаћивани, а могу садржати различите представе или текст причесне молитве – „Тело Христово” дуж руба чаше. Већина златарских мајстора утискивала је своје жигове, те се посредством тих ознака може ближе одредити време и место настанка као и мајстор који их је обликовао. Истовремено жигови могу указати и на земљу порекла указујући одакле су импортовани одређени предмети. То важи и за друге богослужбене предмете од племенитих метала. Ложице као кашике за причешће састоје се од дршке и једаћег дела. Могу бити наменски израђене за ову Свету тајну или прилагођене функцији. Дискос има форму плитке тацне увек малог пречника, који је приближно за трећину већи од оног чаше путира. Поједини дискоси могу имати стопу као вид постамента. Дискоси су украшавани пригодним иконографским представама

⁹ У овој књизи, стр. 38.

Теплотник,
црква у Прањанима, кат. бр. 8

и често попут осталих предмета, садрже натписе о прилагању. Литургијска копља према правилима цркве морају имати двосекли стреласти врх од гвожђа, док су дршке израђиване од разноврсних материјала попут сребра, белокости, дрвета и других. Важни су и текстилни покривачи за путир и дискос који се називају дарци и један већи којим се дарови покривају а потом и освећују назван аер или воздух. Ови текстилни предмети украшавани су слично свештеничким одежама различитим техникама веза и осим сведених представа крста могу садржати и сложене композиције. Често садрже везене приложничке натписе који понекад могу бити и написани на њиховој постави. Уз ове текстилије могу се наћи и убриси за брисање након Светог причешћа као и губе (природни сушени сунђери) намењени прању и брисању евхаристијских сасуда. Поред наведених препознатљивих црквених сасуда у проскомидији пажњу треба обратити и на посуду за вино и воду намењену уливању ових течности у путир. Израђиване су најчешће од стакла, и могу бити нарочито обликоване за ову намену или секундарно прилагођене црквеној употреби. У проскомидији се такође налазе и различити типови теплотника односно посуда за грејање воде и оних које су предвиђене за наливање вруће воде у путир током литургије. Теплотници су израђивани и од сребра или његових легура бивајући предмети уметничке обраде, могу имати форму плитких посуда са тацном или ибрика попут оног из Цркве Вазнесења Христовог у Прањанима.¹⁰ Дрвени печати намењени отискивању на просфоре, такође се понекад срећу у проскомидији и у зависности од традиције могли су садржати само слова за Свети Агнец или бити допуњени означеним честицама попут оних Васељенске патријаршије. Ови предмети нису „шараљке за колач” већ им је намена литургијска. Табле са штампаним поретком чина проскомидије редован су инвентар у српским црквама 19. века, те поред времена и места штампе треба обратити пажњу и на име епископа који их је за канонску употребу одобрио. У проскомидији су често чувани и различити анафорници односно посуде које могу бити попут чинија или плитких тасова, намењене за дељење антидора верницима који се добијао од преосталих просфора. Анафорници могу бити нарочито обликовани од сребра или сасвим једноставни производи казанџија и калајџија везани за материјалну културу свакодневице и типове покућства карактеристичне за одређену област.

Оставе намењене чувању богослужбених предмета назване сасудохранилицима у црквама су најчешће смештане лево од Часног престола. У њима су похрањивани различити сасуди, утвари и богослужбени предмети за чије чување су у пракси коришћене веће зидне нише са преградама и вратима, дрвени ормари и ређе шкриње. У овим се спремиштима могу наћи кадионице, тамјанице, петохлебнице, различити кивоти и прибори за вршење светих тајни, попут оног за миросање који се састоји од посуде за уље и миросаљке, прибора за крштавање најшешће у облику ковчежића са потребним инструментима и материјама, брачна венчила која обично имају форму затворене владарске круне, посуде за агиазму односно мало освећење воде, израђене од метала, глине или дрвета. Предмети који прате ток литургијске године попут савијених плаштаница такође су често смештани у сасудохранилици. Уколико је реч о саборним црквама у њима се могу наћи предмети потребни за архијерејску литургију као што су свећњаци за благослов архијереја – дикирија и трикирија, те лахани са ибриком и орлеци.¹¹ У црквеним оставама могли су бити сакупљани и различити драгоцени предмети чији карактер није нужно мо-

¹⁰ У овој књизи.

¹¹ Види: Јаковљевић 2019.

Детаљ престоног крста,
црква у Шилопају, кат. бр. 1

рао бити сакралан, и могу се третирати као вотиви, попут меморабилуја и накита породице Коробов из горњомилановачке цркве Свете Тројице.¹²

Свештеничке одежде једнако слојевитих симболичких значења посебна су целина, при њиховом навођењу треба почети од основних попут стихара, наруквица и појасева, затим орара за ђаконе и свештеничких епитрахиља, набедреника и фелона. У храмовима се често могу наћи свештеничке капе – чите и камилавке. Нарочито су раскошно украшаване архијерејске одежде попут сакоса и омофора, те митри, панагија, епископског жезла и мандија који заслужују посебну пажњу.

У литургијском простору наоса, испред иконостасне преграде налазе се различити предмети од којих су најзначајнија кандила распоређена на иконостасу, те свећњаци различитог типа у простору цркве, делови мобилијара који представљају одвојену целину, као и покретне иконе. Окови који се налазе на иконама, такође би требало да буду пажљиво истражени. У наосу су честочуване конструкције Христовог гроба, намењене прослављању Христовог Васкрсења. У припрати цркве су смештани литијски барјаци на којима су обично двострано пришиване празничне иконе или представе појединачних светитеља. У припратима се могу наћи и затворене агијазме али и купељи за крштавање деце. Пратећи топографију цркве, сходно улози одређених црквених простора, у њима се обично налазе и адекватни предмети. Црквене библиотеке нарочита су целина, будући да се без богослужбених књига као ни без предмета није могло одвијати литургијско и друго циклично богослужење. Није на одмет поменути да у процесу истраживања треба темељно обићи целу цркву, попут галерија и звоника уколико их има, где су често склоњени стари и неупотребљиви предмети, које треба пописати и пажљиво обрадити. Мере опреза и безбедног чувања понекад црквене предмете смештају у сефове и касе у свештеничким канцеларијама при парохијским домовима. Где год покретни објекти били идентификовани, њихова интерпретација започеће, уколико их садрже, преко натписа и датовањем те утврђивањем непосредне везе са црквом у којој су затечени. Након тога анализом функције, начина обликовања, стила и иконографије, проучавани предмети могу се повезати са хронолошком целином у трајању цркве, осталим предметима из датог периода уз ширу упоредну анализу. Мора се напоменути да основна конзерваторска знања нису на одмет и да је поједине предмете потребно довести у стање да могу бити проучени.

Пратећи топографију православног храма при опису покретних предмета у одабраној цркви треба следити њихову сакралну хијерархију разврставши их према целинама које је дефинисала литургија делећи богослужбене предмете и утвари на: Свете сасуде; Богослужбене одежде; Богослужбене књиге; Свете иконе; Свете мошти или реликвије.¹³ Прихваћени редослед попут стандардизованог језика који се користи у описима црквене архитектуре донео би уједначеност и прегледан начин да се фонд покретних предмета прикаже и анализира. Готово на сваком олтару постављен је скуп предмета од најразличитијих материјала, обликованих различитим техникама, штампана и окована Јеванђеља, графички отиснути антиминоси, везене текстилије, дрворезани крстови у металним оковима, дрворезане и осликаване дарохранилнице, чинећи заједно сакралну али и уметничку целину. Рецепција покретних предмета увек је у садејству са местом на коме се налазе и типом богослужења у коме

¹² Ранковић, Цицковић 2021, 122–123.

¹³ Мирковић 1965, 115–190.

учествују. Насумично набрајање предмета већ на почетку укида њихову међусобну везу и не говори о целини којој припадају. Дакле при проучавању предмета који се у неком храму налазе треба почети најпре од Часне трпезе и њених текстилних покрива, затим престоних Јеванђеља, антиминос, те престоних и других крстова, дарохранилница и дароносница. Поред богослужбених предмета пажњу једнако треба обратити и на свећњаке и кандила који се налазе на престолу и евентуално ручна звона, попут двозвона и трозвона који су кратко били део литургијске праксе српске цркве у 19. веку. Рипиде и литијске крстове постављане непосредно иза Часне трпезе треба потом укључити. Проскомидија чини наредну целину и то: путир са ложицом (причесном кашикома), дискос са звездицом и копљем, уз припадајуће текстилне покриваче – дарке и аер. У овој ниши пажњу треба обратити и на штампане табле за чин проскомидије, сасуде за наливање вина и воде у путир, печате за просфору, анафорнике за дељење антидора верницима. Сасудохранилнице садрже остале предмете везане за различите видове богослужења попут кадионица, тамјаница, петохлебница, затим предмете намењене вршењу Светих тајни попут прибора за крштавање, прибора за миросање, венчила, агиазми за освећење воде и панахидница. Често се у њима чувају и плаштанице намењене Страсној седмици и прослављању Христовог Васкрсења. У наосу цркве поред мобилијара налазе се покретне иконе, затим разноврсна кандила, предмети попут урамљених плаштаница и црквени барјака, уз купељи за крштавање и велике агиазме у припрати.

Богослужбене одежде које се такође налазе у ђаконику треба излагати према датом редоследу. Богослужбене књиге из олтара, те наоса, то јест певница цркве, одвојена су и једнако важна целина, која често остаје на маргинама проучавања једноставно прескочена. Овом феномену посвећена је засебна студија која за циљ има да истраживачима да практичне информације и упуте их како да приступе овом материјалу, на који начин да га сложе и интерпретирају.¹⁴ Прескакање и ненавођење покретних предмета који су често бирани само према естетским критеријумима, доступности или разумевању њихове функције, довело је до формирања погрешне слике о изгледу српског литургијског богослужења, које се може учинити оскудно. Слична хипотеза о неписменом свештенству, на подручју Митрополије београдске произишла је из непроучавања црквених библиотека и фондова богослужбених књига којима су цркве током 18. и 19. века располагале. Штампане књиге без илустрација намењене редовном циклусу богослужења ретко су детаљно пописиване и прегледане, што је уз непознавање њихове структуре и намене довело да недостају у бројним монографским целинама посвећеним одређеним црквама.

Ваља изнова поновити и подсетити се чињенице да је током 19. века постојала свест о очувању црквених старина, свештенству је кроз литургијске приручнике саветовано да формирају оставе старих богослужбених предмета. У књизи „Познавање цркве или Обредословље”, њен аутор угледни игуман Хаџи Теофило Стевановић писао је крајем 19. века: „Како старе неупотребљиве св. сасуде тако и неупотребљиве св. одежде и остале црквене ствари, треба свештеник исте или да очува у ризници као старину, или да спали, па пепео да закопа на чисто место или под св. Престо, или да баца у дубоку реку. Ово заповеда црквено правило. Ми смо за онај први начин, т. ј. да се чува као старина, а одсудно смо противни спаљивању. Јер, кад би се све то тако таманило, од куда би ми

¹⁴ Видети: С. Јаковљевић, „Богослужбене књиге, црквене библиотеке и архиве: методи проучавања и интерпретације књижних фондова”, у овој књизи.

сада могли знати, какве су се ствари и одежде употребљавале далеко раније и пре нас? Тако исто и наши потомци треба да знају, какве су се ствари употребљавале за време наше и т. д. За то, сваки свештеник нек има у цркви или у ризници један орман, у коме ће чувати и старе неупотребљиве ствари и о њима нека води списак.¹⁵ Определивши се за чување и сабирање богослужбених предмета и утвари, Хаџи Теофило је нагласио њихов значај за историју богослужења, са пуном свешћу да ће инвентари покретних предмета из српских цркава 19. века постати предметом научне пажње и проучавања важни једнако за историју цркве, њене уметности и друштва. Другим томом књиге посвећене ризницама парохијских и манастирских цркава рудничко-таковског краја заокружује се истраживање и прикупљање фонда богослужбених предмета, одежди, књига, икона али и историјских артефаката, меморабилја, уметничких слика, докумената и фотографија. Историјски контекст настанка сваке појединачне цркве оквир је за сабране објекте који су његова потоња допуна. Праћен уводним текстовима који се дотичу теоријског приступа истраживању, као и класификације и интерпретације богослужбених предмета и књига, други том књиге која је пред читаоцима практичан је пример и демонстрација начина на који се црквене ризнице, схваћене као скуп и целина разнородних предмета могу и требају истраживати. Надамо се да ће ова публикација бити од користи свима који намеравају да се прихвате сличних истраживања која су, мора се нагласити, још увек у примарној фази те да ће их олакшати и подстаћи у скорој будућности.

Београд 2022.

¹⁵ Хаџи Теофило 1895, 48.